

De Heilige Guepinus

H J DE JONGE

Men mag een gegeven paard niet in de bek kijken. Maar als het beest erge kiespijn heeft zal het toch moeten. Uitgeverij Bert Bakker heeft afgelopen winter vrienden en relaties een boekje cadeau gedaan dat geschreven is door J. P. Guepin en dat de titel draagt *De Heilige Herodes* (Amsterdam 1984). Het boekje is de uitwerking van een lezing gehouden op 14 november 1983 in Paradiso. Het behandelt de vraag, of men bij de val van een vijand moet juichen, of om de verslagen tegenstander moet rouwen. Het gaat om het dilemma tussen de rechtvaardige wraakgedachte die het onschuldig lijden van martelaren oproept en tragisch medelijden. Guepin vindt, dat men ook met een bloeddorstig tiran die ten onder gaat medelijden moet hebben. Ook tegenover een duivelse tegenstander moet men de grootheid van geest opbrengen die bestaat uit het tonen van christelijke naastenliefde.

De strekking van Guepin's betoog is, dat christenen moeilijk tot die naastenliefde in staat zijn. En wel, aldus Guepin, „omdat de structuur van de bijbelse verhalen waar het christelijk geloof op gebaseerd is, zodanig is dat dergelijke vergeving verhinderd wordt”. En ook de verhalen over martelaren zijn zo gestructureerd, dat ze aanzetten tot wraak. Christelijke martelaarsverering biedt geen mogelijkheid tot verzoening met de heidense vijand. Ze leidt tot wraakzucht jegens de vervolgers en folteraars. In de antieke cultus voor de heros is dit anders: daar wordt de heros, hoewel moordenaar, toch vereerd, waardoor zijn toorn wordt gestild. Om bloedwraak tot staan te brengen is zo'n verzoening nodig. Martelaarscultus daarentegen zet aan tot voortgaande wraak.

Christenen zouden Herodes, die verantwoordelijk was voor de kindermoord te Bethlehem, als heros hebben moeten vereren, als Heilige Herodes. Zo ook Nero, om de toorn van Nero te verzoenen, om er voor te zorgen dat heidenen met christenen in vrede konden samenleven. Christelijke martelaarsverhalen echter verhinderen christenen zich met hun vijanden te verzoenen, omdat het onschuldig lijden van de martelaren er levendig voor ogen wordt gesteld. Martelaarsacten zetten de lezers aan tot wraak, niet tot vergeving. Daarentegen bracht de oude Griekse heroencultus, die ingesteld is om de toorn van wraakzuchtige hel-

den te verzoenen, de mensen vergevingsgezindheid bij. Van Oedipus, de held van Temesa en Klcomedes werd de agressiviteit gestild door instelling van een cultus. Zo werd door heiligschennis ontstane toorn verzoend, met rouwklachten en bloedige offers. De heros werd getemd, door opneming in de gereguleerde cultus van een geordende gemeenschap.

Nog beter dan deze antiek godsdienstige oplossing is volgens Guepin de liberale. De liberaal reageert op vijanden uit welbegrepen eigenbelang met het bewaren van zijn fatsoen. Dat is zijn offer aan de cohesie van een samenleving waarin verschillende denkende groepen met elkaar vrede moeten houden.

Alvorens op de hoofdgedachten van het boekje in te gaan, moet ik erop wijzen, dat Guepin hier niet steeds een toonbeeld van helder en gedisciplineerd denken is. Drie simpele voorbeelden.

Christenen zouden, volgens Guepin, Herodes tot heros hebben moeten uitroepen (p. 44). Maar waarom? Waarom zouden christenen Herodes hebben moeten verzoenen? Op het moment waarop het Mattheus evangelie de kindermoord in Bethlehem dateert waren er toch nog geen christenen? De getroffen waren toch joden en geen christenen? En toen de eerste christenen optraden, zeg ca. 30 n.C., was Herodes toch al ruim dertig jaar dood (Mt. 2:19)? Herodes de Grote kan, alleen al om chronologische redenen, nooit enig christen kwaad hebben gedaan. Waarom zouden christenen hem dan in een heros cultus moeten verzoenen? Reeds de titel van Guepin's boekje lijkt op een misverstand te berusten.

Ander voorbeeld. Guepin zou het gaan hebben over de juiste houding tegenover „de verslagen tegenstander”, tegenover de ondergang van een bloeddorstig tiran (p. 9). Daargelaten dat Herodes de Grote nooit de tegenstander van christenen is geweest, kan hij als een verslagen of ondergegaan vorst gelden? Geen sprake van. Hij had tot zijn ongewelddadige dood op bijna 70-jarige leeftijd de regering vast in handen. En Nero, aan wie volgens Guepin de christenen jaarlijks offers zouden moeten brengen (p. 8)? Wie was in deze confrontatie tussen keizer en christenen nu eigenlijk de verliezer? Ging Nero hier ten onder of onschuldig verbrande chris-

tenen? Guepin houdt zich niet aan zijn onderwerp. Bovendien, als in dit geval de vermoorde christenen Nero's verslagen vijand zijn, had volgens Guépins betoog Nero een cultus moeten instellen voor deze omgebrachten. Maar daar hoort men Guepin niet over.

Derde voorbeeld. Guepin wil betogen, dat christelijke martelaarsacten tot wraakzucht aanzetten en de gemeenschap ontwrichten, maar dat de heidense cultus van heroen verzoenend werkt en gemeenschap sticht. Wat is dat voor een rare vergelijking van ongelijke grootheden? Laat Guépin of de christelijke eredienst met een heidense eredienst vergelijken, of de christelijke martelaarsacten met de heidense. Want die zijn er ook. Ze stammen uit de eerste twee eeuwen van onze jaartelling, en beschrijven de berechting van heidense Alexandrijnse nationalistinnen door de Romeinse overheersers. De haat waarvan deze heidense documenten getuigen is van verrassende bitterheid. Hij is niet alleen gericht tegen de Romeinse machthebbers, maar ook tegen de joodse gemeenschap in Alexandrie, ten opzichte waarvan de heidenen zich benadeeld voelden. Had Guepin maar eens die heidense acten vergeleken en dan, zonder uitsluitend die gegevens te selecteren waarmee een parti-pris zo gemakkelijk onderbouwd wordt, eens bekeken, aan welke kant er meer begrip voor de onderdrukkers bestond, bij christenen of heidenen. Nu vergelijkt hij totaal ongelijkwaardige zaken.

Maar zelfs met deze vreemde presentatie van zijn bewijsmateriaal redt Guepin het niet. Hij schrijft (p. 32): „Ik ken geen verhaal (van christenen) waarin de naastenliefde tegenover beulen wordt beoefend: het gebed van de protomartyr Thomas heeft nergens navolging gevonden.” Gedoeld wordt op Handelingen 7:60, waar van Stephanus gezegd wordt: „Op de knieën vallende, riep hij met luider stem: Here reken hun deze zonde niet toe! En met deze woorden ontstiep hij.” We zullen beginnen met Guépin te vergeven, dat hij hier Stephanus met Thomas verwart. Maar vindt Stephanus' gebed nergens navolging? En wat staat er dan in, bij voorbeeld, het verslag van de martelaren van Lyon (178 n.C.), nog in de vierde eeuw geciteerd door Eusebius in zijn Kerkgeschiedenis (5, 2, 5): „De martelaren verdedigden allen en beschuldigden niemand. Zij maakten allen los, d.w.z. vergaven iedereen, en bonden niemand, d.w.z. verklaarden niemand schuldig. Zij baden voor degenen die hen zo wreed behandelden, net als Stephanus, de volkomen martelaar: 'Heer, reken hun deze zonde niet aan'.” Wat staat er in het bericht over de marteldood van Jacobus, door Hegesippus omstreeks 180 n.C. beschreven en bij Eusebius in zijn Kerkgeschiedenis (2, 23, 16) bewaard: „Ik bid U, Heer, God, Vader, vergeef hun; want ze weten niet wat ze doen.” (Tussen

twee haakjes: Guépin weet, dat die laatste woorden ook aan Jezus bij zijn kruisiging zijn toegeschreven, namelijk in Lucas 23:34, in de meest bekende vorm van die tekst, die niet de oorspronkelijke is. Guépin erkent dit als een geval van begrip van de martelaar voor zijn beul. Maar hij ziet het ook als een uiting van hoogmoed. Ten onrechte. Voor degenen die Jezus dit kruiswoord in de mond legde, was de gekruisigde uiteraard reeds de gezondene van God bij uitstek en de kruisiging de allergrootste misdaad. Dan te zeggen, dat de soldaten dat niet wisten, is een verregaande en effectieve verontschuldiging. De soldaten worden van moord op Gods gezondene vrijgesproken met het argument dat zij niet wisten, dat hij dat was. En die verontschuldiging komt niet slechts van degenen die het kruiswoord in Lucas 23:34 opnam, maar door deze interpolatie tevens van de godsgezant zelf. Dat wil voor die vroege christenen zeggen: van God zelf. Het kruiswoord getuigt dus weldegelijk van begrip voor de moordenaars en hun standpunt.) En wat staat er in het verhaal van de marteldood van Polycarpus uit c. 157 n.C.? Als bewapende agenten en ruiters Polycarpus komen arresteren, komt de bejaarde man naar beneden en spreekt met hen. „Dadelijk gaf hij opdracht hun eten en drinken voor te zetten, zoveel zij maar wilden”, want het was etenstijd. Zo kan men nog wel even doorgaan. Maar Guepin kent geen martelaarsverhaal waarin door de martelaar tegenover de vervolger begrip wordt getoond. Nu, dat zegt dan iets over de manier waarop hij zijn gegevens kiest.

Nu wat belangrijker dingen. Guepin heeft gelijk, als hij schrijft (p. 24): „De goede christen bidt voor het heil van zijn verslagen tegenstander.” Inderdaad, en niet alleen voor zijn verslagen, maar ook voor zijn nog vitale en gevaarlijke vijand, want hij kent, behalve Romeinen 12:14, „zegent wie u vervolgen”, ook Mattheus 5:43-48, een stukje ethiek typisch voor christenen in een situatie van vervolging en verdrukking: „... Ik zeg u: Hebt uw vijanden lief en bidt voor wie u vervolgen, opdat gij kinderen moogt zijn van uw Vader die in de hemelen is; want Hij laat zijn zon opgaan over bozen en goeden en laat het regenen over rechtvaardigen en onrechtvaardigen. Want indien gij liefhebt, die u liefhebben, wat voor loon hebt gij? Doen ook de tollenaars niet hetzelfde? En indien gij alleen uw broeders groet, waarin doet gij meer dan het gewone? Doen ook de heidenen niet hetzelfde? Gij dan, weest volmaakt, gelijk uw hemelse Vader volmaakt is.” Dit is wat Guepin van christenen verlangt, en dat mag hij.

Hoe kan Guepin dan beweren, dat de structuur van de bijbelse verhalen „waar het christelijk geloof op gebaseerd is”, zoals hij het zo eenzijdig gereformeerd uitdrukt, zodanig is, dat de christen verhinderd wordt vergevingsgezind

te zijn? Het is, in zijn algemeenheid, gewoon onzin. Guepin moet om te beginnen het bericht over de laatste woorden van Stephanus uitzonderen. Vervolgens ook het kruiswoord van Jezus uit Lucas 23, 34, al brengt Guepin dat niet op zonder chicanes. Maar dan staat het verhaal van de barmhartige Samaritaan niet meer in Guepins bijbel? Of om wat dieper af te steken als er een verhaal is „waar het christelijk geloof op gebaseerd is”, dan dat van Jezus' dood, die verzoening teweeg brengt voor wie van hem hun redding verwachten. Volgt uit dit verhaal voor christenen niet, dat zij, verzoend met God, op hun beurt verzoenlijk tegenover vijanden moeten zijn? Is er niet de parabel van de onbarmhartige dienstknecht om christenen precies dit in te scherpen? Men zie Mattheus 18, 23-35: een slaaf wordt grote schuld kwijt gescholden, maar hij weigert vervolgens een kleine schuld kwijt te schelden aan een medeslaaf. Hij wordt daarvoor ongenadig gestraft.

Maar, houdt Guepin vol, de kerken hebben geen officieel zoenritueel en daardoor kunnen ze zich moeilijk met vijanden verzoenen (p. 5). Hoe kan iemand het beweren. Christenen kennen een rite, een symbolische heilige handeling met offerkarakter, waarin zij, onder de uiterlijke vorm van een maaltijd, de dood (het offer) van Christus, waardoor hun verzoening is aan gebracht, viëren, representeren en meebelevén. Een ritueel, waardoor christenen de verzoening met God verbeelden, opvoeren als in een drama. En een verzoend christen mag uiteraard niet onverzoenlijk tegenover zijn vijanden staan. Ik sla bij voorbeeld een liturgie voor de viering van het heilig avondmaal op in het Dienstboek voor de Nederlandse Hervormde Kerk (Den Haag, 1969⁷, p. 102), en lees onder de gebeden voorafgaand aan de communie: „Wij bidden U voor die ons haten en vervolgen om Uw naam”. Letterlijk elke keer dat deze rite, in welke kerk ook, plaats heeft, bidden de deelnemers „Vergeef ons onze schulden, gelijk ook wij vergeven hen die schuldig zijn tegenover ons”. Het juist genoemde Dienstboek biedt voorts formuliergebeden voor „In tijd van vervolging” en „Bij het uitbreken van een oorlog”. In het eerste staat: „Wij bidden U ook voor alle overheden en alle machten, ook als zij dwalen en onrecht doen”. In het andere: „Wij bidden U voor onze vijanden. Here God, het is moeilijk om te bidden voor vijanden. Maar Jezus Christus heeft het eenmaal gedaan. Daarom smeken wij U, laat de weg van verzoening openblijven”.

Guepin beweert niettemin „Maar de kerk zelf, als institutie kan geen schuld bekennen en boete doen, want hij monopoliseert waarheid en gerechtigheid”. Guepin moest eens kennis nemen van de recente Duitse kerkgeschiedenis en bij voorbeeld de Stuttgarter Erklarung van oktober 1945 lezen, waarin de Raad van de Evangelische

Kirche Deutschlands openlijk de schuld van de evangelische christenheid in Duitsland in de jaren voor en tijdens de oorlog beleeft.

Het is bepaald waar, dat een aantal martelaarsacten van weinig verzoeningsgezindheid jegens de heidense vervolgers doet blijken. Maar was dan, pragmatisch bezien, de uitdrukking die aan de rancune gegeven werd, met papier en inkt, niet een onschuldige en heilzame manier van afreageren? Waren deze geschriften niet een nuttige bliksemafleider? Christenen renden na lezing van zo'n verhaal toch niet de straat op om heidenen af te slachten? In tegendeel, een zo'n verhaal en men was weer een tijd lang in staat ernst te maken met Paulus' woord: „Wreekt uzelf niet, geliefden, maar laat het over aan Gods toorn. Want er staat geschreven: Mij komt de wraak toe, Ik zal het vergelden, spreekt de Here” (Romeinen 12, 19).

Veel begrip van antieke literatuur heeft Guepin overigens niet, anders had hij zijn objecten van vergelijking wel anders gekozen. Hij zoekt naar vijandsliefde in het verleden. Hij kiest dan van heidenen de cultus van enkele heroen, van christenen uitgerekend de martelaarsacten. De keuze van die heidense cultussen kan ik billijken. Want dat de functie van alle eredienst, behalve cerbetuyging aan de godheid, het stichten en onderhouden van gemeenschap is, daarin heeft Guepin gelijk, al drukt hij het wat ongelukkig uit: „religieus ritueel handhaaft de orde, versterkt de bereidheid wetten te gehoorzamen door mensen bang te maken voor het overtreden van taboes” (p. 7). Dat acht ik globaal juist. Als Guepin dus antieke verschijnselen aan zijn christisch oordeel wil toetsen (wat ik afkeur, maar goed), dan kan hij goed terecht bij antieke heroencultussen. Maar wat een onbegrip voor het fenomeen martelaarsacte als hij ook daaraan zijn ethische vraag stelt. Van de martelaarsacten is het toch, zelfs als ze soms dienst deden als liturgische voorlezing, geheel niet de functie, gemeenschap te stichten met vijanden van de kerk? Zij hadden een functie binnen beperkte kring, namelijk het zinloos lijden en sterven van onrechtvaardig vermoorde christenen voor geloofsgenoten zin te verlenen. Zij moesten moreel onaanvaardbare sterfgevallen zinvol en acceptabel maken bij de nabestaanden. Guepin stelt aan de martelaarsacten cisen waaraan zij niet behoeven te voldoen. Maar als zij tegen verwachting toch blijken van vijandsliefde vertonen, dan luistert Guepin niet. Dat is pure onwil.

Waarom construeert hij eigenlijk die tegenstelling tussen christenen en heidenen? Maakten beide groepen niet deel uit van dezelfde antieke wereld? Waarom vraagt Guepin niet eens naar de literair-historische samenhang tussen christelijke martelaarsacten en heidense literatuur, bij voorbeeld met de antieke Griekse lijkrede op de

gevallen van een stadsstaat, de zogenaamde *logos epitaphios*? De verbindende schakel ligt in IV Makkabeeën, zie o.a. de vermelding van de herdenkingsinscriptie in hoofdstuk 17, zoals dit ook in Griekse lijkredes gebeurt. Waarom beziet Guépin niet eens hoe het met de liefde voor de vernietigende vijand van buitenaf gesteld is in de antieke lijkrede?

Een ander geval van literair onbegrip doet zich voor wanneer Guépin bij de kindermoord bevolen door Herodes uitroept: „welke door haat bezield geest heeft dat verhaal verzonnen!” Is het dan zo moeilijk in te zien, dat, blijkens het citaat uit Jeremia aan het slot van het verhaal (Matthaeus 2:17-18), de enige bedoeling ervan is, uit te laten komen, dat in de levensgeschiedenis van Jezus oudtestamentische profetieën in vervulling gingen, zodat christenen Jezus konden beschouwen en uitdragen als degenen in wie sinds lang door joden gekoesterde verwachtingen werkelijkheid waren geworden? Daar zit geen haat achter, maar apologetiek, propaganda en polemieek, niet tegen Herodes, maar tegenover joden.

Guépins boekje bevat ook juiste observaties. Het valt niet te ontkennen, dat een aantal martelaarsacten de foltering en smakeloos uitvoerig schilderen, dat sommige kerkvaders en ook bijbelverhalen soms bar weinig begrip voor de vervolgers tonen. Maar Guépin had op zijn beurt wel wat meer historisch begrip voor dit verschijnsel mogen proberen te krijgen, ook al deugt het in zijn ogen niet. Nu ziet hij alleen wat hij wil zien. Hij ziet voorbij aan Exodus 23:4-5: „Wanneer gij een verdwaald rund of ezel van uw vijand aantreft, zult gij ze hem zeker terug-

brengen. Wanneer gij den ezel van uw vijand onder zijn last ziet bezwijken, zult gij dit niet onverschillig aan hem overlaten. Gij zult hem zeker helpen met het afladen.” Hij noemt niet Spreuken 24:17: „Als uw vijand valt, verheug u dan niet; als hij struikelt, jubele uw hart niet.” En toch moet hij die passages kennen uit het martelaarsbericht van Pionius 4:4-6, waar ze geciteerd worden naast het door Guépin (p. 40) wél aangehaalde woord van Homerus: „Het is tegen de goddelijke wet openlijk te danken voor de dood van mensen” (Odyssee 22:412).

Maar mentaliteitsgeschiedenis en geschiedenis van de ethiek zijn serieuze vakken. Ze laten zich niet beoefenen door het aanhalen van wat losse passages, en zeker niet van eenzijdig geselecteerde passages. Guépin denkt te bewijzen dat een schaakbord egaal zwart is door drie zwarte velden aan te wijzen.

Guépin heeft een nogal rancuneus boekje geschreven. Maar zijn hooftgedachte, namelijk dat in een samenleving ook radicaal verschillend denkende mensen en groepen uiteindelijk bereid moeten zijn tot concessies en compromissen, tot vergeving en verzoening, en minstens tot het bewaren van fatsoen, onderschrijf ik van harte. Ik vergeef hem dus zijn boekje, want hij wist niet wat hij deed. Ik bid, dat hem deze zonde niet wordt aangerekend. En bovendien roep ik hem uit tot heros, de Heilige Guepinus, en stel een dagelijkse eredienst voor hem in. Gemeenschapszin vraagt dit offer. En elke dag verbrand ik op zijn altaar een bladzij uit zijn boekje. Dan duurt zijn cultus 26 dagen, want het telt 47 bladzijden plus een omslag.